



## 25. Eski Türkçe “kisi/kişi” sözcükleri üzerine

Gizem ULUSCU<sup>1</sup>

**APA:** Uluscu, G. (2022). Eski Türkçe “kisi/kişi” sözcükleri üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 413-421. DOI: 10.29000/rumelide.1221866.

### Öz

Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde /s/ ve /ş/ ünsüzlerinin ses değeri tam olarak bilinmemektedir. Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi devri eserlerinde bu iki harfin birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu durum eski Türk yazıtlarından itibaren tanıklanan *kisi* ‘zevce’ ve *kişi* ‘insan’ sözcüklerinin birbirleriyle karıştırılmasına yol açmaktadır. Bu sözcüklerin iki ayrı sözcük mü, yoksa çok anlamlı tek bir sözcük mü olduğu tartışılmıştır. Sözcüklerin etimolojilerinin bilinmemesi de bunun tespitini zorlaştırmaktadır. Etimolojik sözlüklerde de bu konuyla ilgili bir birlik olmadığı görülmektedir. Sözcükler, kimi sözlüklerde aynı madde başında gösterilirken kimi sözlüklerde ise iki ayrı madde başında ele alınmıştır. *Kişi* ‘insan’ sözcüğü Türkçenin tarihi ve çağdaş dönemlerinde tanıklanmaktadır. Sözcük, Azerbaycan Türkçesi, Türkmençe, Özbekçe, Yeni Uygur Türkçesi, Kırgızca, Kumukça, Karaçay-Balkarca ve Karaimcede aynı zamanda anlam daralmasına uğramış şekilde ‘erkek; koca’ anlamlarında da kullanılmaktadır. *Kisi* ‘zevce’ sözcüğü ise Divânu Lugâti’t-Türk’te ve Kutadgu Bilig’in Arap harfli nüshalarında geçmektedir. Arap alfabeli metinlerde /s/ ve /ş/ ünsüzleri farklı iki harfle gösterildiği için *kisi* sözcüğü bu eserlerde açıkça görülmektedir. Sözcüğe Karahanlı Türkçesi devrinden sonra Türkçenin tarihi devirlerinde rastlanmamıştır. Çalışmada çağdaş Türk dilleri sözlükleri de taranmış ve sözcüğün çağdaş Türk dillerinden Halaççada geçtiği tespit edilmiştir. Türklerin tarih boyunca kullandıkları alfabelerde *kisi* sözcüğünün yazımı araştırılmıştır. Ayrıca toplum dilbilimi açısından *kişi* sözcüğünün cinsiyet çağrışımları da araştırmaya dâhil edilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde elde edilen bulgular değerlendirilerek bu sözcüklerin iki ayrı sözcük olduğu vurgulanmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Eski Türkçe, kisi, kişi, s/ş meselesi

### On the Old Turkic words “kisi/kişi”

#### Abstract

The phonetic value of /s/ and /ş/ consonants is not known exactly in Köktürk and Old Uyghur periods. It is seen that these two letters are used interchangeably in the works of Köktürk and Old Uyghur Turkic. This leads to the confusion of the words *kisi* ‘wife’ and *kişi* ‘human’, which has been used since old Turkic inscriptions. It has been debated whether these words are two separate words or a single word with multiple meanings. The fact that the etymologies of the words are not known makes it difficult to determine this. It is seen that there is no unity on this issue in etymological dictionaries. These words are shown in the same lexical entry in some dictionaries, and in two different lexical entries in some dictionaries. The word *kişi* ‘person’ is witnessed in the historical and modern periods of Turkic. This word is also used in the meaning of ‘man; husband’ in Azerbaijani, Turkmen, Uzbek, Uyghur, Kyrgyz, Kumuk, Karachai-Balkar, Karaim languages. The Word *kisi* ‘zevce’

<sup>1</sup> Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (İstanbul, Türkiye), gizem.uluscu@hotmail.com, 0000-0001-5528-0159 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 14.11.2022-kabul tarihi: 20.12.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1221866]

is mentioned in *Divānu Lugāti't-Türk* and in the Arabic copy of *Kutadgu Bilig*. Since the consonants /s/ and /ş/ are shown with two different letters in Arabic scripts, the word *kisi* is clearly seen in these works. The word is not found in the historical periods of Turkic after the Karakhanid Turkish period. Modern Turkic languages dictionaries were also scanned in the study. It has been determined that the word is used in *Khalaj*, one of the modern Turkic languages. The spelling of the word *kisi* in the alphabets used by the Turks throughout history has been investigated. In addition, gender connotations of the word *kişi* in terms of sociolinguistics were also included in the research. In the conclusion part of the study, the findings obtained were evaluated and it was emphasized that these words were two different words.

**Keywords:** Old Turkic, kisi, kişi, the matter of s/ş

## Giriş

Eski Türkçe *kisi* ve *kişi* sözcükleri Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde kimi zaman /s/ kimi zaman ise /ş/ harfleriyle yazılmıştır. Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde /ş/ ve /s/ ünsüzlerinin ses değeri tam olarak bilinmemektedir. Bu durum şu sorunu doğurmuştur: *Kisi* ve *kişi* sözcükleri iki ayrı sözcük mü yoksa çok anlamlı tek bir sözcük müdür?

Eski Türk alfabesinde /ş/ sesini karşılamak için kimi zaman  $s^1$  ve  $s^2$  imlerinin de kullanılması bu durumun ses bilgisel bir durum mu yoksa bir imlâ özelliği mi olduğu konusunda fikir ayrılıklarına yol açmıştır.

Thomsen eski Türk alfabesinde  $s^1$  ve  $s^2$  imlerinin aynı zamanda /ş/ ünsüzünü de temsil ettiğini belirtmiştir (1896: 36-39). Radloff da Thomsen'le aynı fikirdedir (1897: 18-19). Ramstedt eski Türk alfabesinde /s/ ve /ş/'nin yazımında tutarlılık olmadığını belirtmiş ve bu durumu Köktürkçede bu iki sesin kulağa çok benzer gelmesine bağlamıştır (1957: 99) Malov ise Köktürkçenin edebî dilinde /ş/ sesinin mevcut olduğunu; ancak halk dilinde bu sesin /ş/ yerine /s/ olarak işitildiğini savunur (1952: 125-126). Tekin de Malov'a katıldığını belirterek Köktürkçe /ş/'nin  $s^1$  ve  $s^2$  imleriyle yazılmasının ş > s değişiminin tarihinin çok eski olduğunu gösterdiğini ifade eder (1966: 417; 1968: 94). Amanolov (1970: 168) ve Erdal (2004: 82) da durumun sadece bir yazım özelliği olarak algılanmasını doğru bulmaz.

Ayrıca Şine Usu Yazıtında ve Irk Bitig'de /ş/ ünsüzünü karşılamak için ayrı bir im bulunmaz (Tekin 1968: 94).

Bu sorunun Eski Uygur Türkçesinde de devam ettiği görülmektedir. Gabain, pek çok yazmada /s/ ve /ş/ ünsüzlerinin birbirinden farksız olduğunu belirtmektedir (1988: 11).

Bu sorunu incelemeye başlamadan önce hem araştırmacıların bu sözcüklerle ilgili görüşlerine ve okuma-anlamlandırma denemelerine hem de sözcüklerin etimolojik sözlüklerdeki durumuna bakmakta fayda var.

## 1. Araştırma tarihi

Bang, *kişi* 'insan' sözcüğünün 'eş, zevce'yi belirtmek için de kullanıldığını düşünmüştür (Bang 1925: 245). Clouston ise eski Türk alfabesinde ve eski Uygur alfabesinde *kisi* ve *kişi* sözcüklerinin birbirlerinden ayırt edilemez olduğunu belirtmiş; ancak *kisi* 'eş, zevce' ve *kişi* 'insan' sözcüklerini ayrı madde başlarında göstermiştir (EDPT 749a, 752b).

Sözcük ESTJa’da *kişi* başlığı altında incelenmiştir. Köktürk ve Uygur dönemi eserlerinde geçen *kisi* ‘eş, zevce’ sözcüğüyle *kişi* ‘insan’ sözcüğünün aynı olduğu savunulmuştur (ESTJa V 78). VEWT’de sadece *kişi* ‘insan’ maddesi bulunmaktadır (VEWT 272b). DTS’de ise *kis* ayrı maddede gösterilerek ‘eş, zevce’ olarak anlamlandırılmış, *kişi* maddesinde ise ‘insan’ ve ‘eş, zevce’ anlamları birlikte verilmiştir (DTS 310a-b). Gülensoy da *kisi* ve *kişi* sözcüklerini aynı madde içinde değerlendirmiştir (TKBS 528b). Eren *kişi* sözcüğünü madde başı olarak alarak sözcüğe ‘insan, kimse, şahıs’, ‘eş, koca’, ‘erkek’ anlamlarını vermiş ve sözcüğün etimolojisinin açık olarak bilinmediğini belirtmiştir (TDES 247a). Wilkens *Eski Uygurcanın El Sözlüğü* adlı eserinde *kişi* ‘insan, kişi’ ve *kişi* ‘kadın, eş’ maddelerini ayrı madde başlarında vermiştir (2021: 385b, 386a) Talat Tekin *kişi* sözcüğünün eski bir \**kiç*’den gelişmediyse sözcüğün köken olarak bilinmeyen eski bir alıntı olduğunun varsaylabileceğini söylemiştir (Tekin 1986: 153). Tenişev *insan* maddesinde *kişi* sözcüğünü vermiş ve sözcüğü ‘insan’ ve ‘erkek’ olarak anlamlandırmıştır. Tenişev de sözcüğün etimolojisinin belirsiz olduğunu ifade etmiştir (2001: 325). Gabain *kisi/kişi* sözcüğünün anlamını ‘eş, zevce’ yerine ‘akraba’ şeklinde göstermiştir (1973: 57). Şinasi Tekin, kişinin Toharca *keşsi* sözcüğünden alıntı olduğunu belirterek sözcüğün ‘kişi’ ve ‘eş, zevce’ şeklinde iki anlamı barındıran tek bir sözcük olduğunu düşünmüştür (2001: 258). Zieme ise en azından erken dönemler için *kisi* ‘zevce’ sözcüğü ile *kişi* ‘insan’ sözcüklerinin birbirlerinden ayırt edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (1987: 306).

Konuyla ilgili yapılan son çalışma Ceval Kaya’ya aittir. Kaya, Eski Türkçede *kişi* ‘insan’ ve *kisi* ‘eş, zevce’ anlamlarında iki ayrı kelime olduğunu, zamanla *kisinin* kullanımdan düşerek sözcüğün anlamının *kişi* içinde devam ettiğini belirtmiştir (2020: 24).

## 2. Tarihi Türk lehçelerinde *kisi* ve *kişi*

*Kisi* sözcüğü II. Türk Kağanlığı döneminden kalma yazıtlardan Küli Çor Yazıtı’nda *sagır? çulugun? yağıt[d]okda [küli] çor [oplayu tegi]p sançıp ölürip oğlın kisisin buln[adıp]* “Sagır Çulug ile savaştığı sırada Küli Çor ileri atılarak saldırıp mızraklayıp öldürüp çocuklarını (ve) karısını tutsak edip” (KÇ 5), *ogln [kisisi]n uduztokı [ko]ndokı êtdöki yer aldokı* “çocuklarını (ve) eşini gönderdiği, yerleştirdiği?, düzenlediği, yer aldığı...” (KÇ 13), *ogln kisisin bulnad[ıp]* “çocuklarını, karısını tutsak edip” (KÇ 22) şekillerinde ‘eş, zevce’ anlamında tanıklanmıştır (Aydın 2012:144, 145, 148). Bu yazıtta *kisi* sözcüğü 𐰇𐰺𐰽𐰸 şeklinde l (s<sup>2</sup>) imi ile yazılmıştır. Ayrıca Yenisey Yazıtlarında da *kuyda kuñcuyuma adırlıtım* “obada eşimden ayrıldım” şeklinde sıklıkla geçen kalıp ifadeye paralel olarak sözcüğün *kuyda kisim* e yıta “Obada eşim(den ayrıldım), ne acı!” (E 18/3) ve *kuyda kisim esizim e* “Obada eşim, ne yazık!” (E 61/2) örneklerinde *kuyda kisim* şeklinde geçtiği görülmektedir. E 18/3’te sözcük 𐰇𐰺𐰽𐰸 *kisi* şeklinde l (s<sup>2</sup>) imi ile yazılmışken (Aydın 2015: 67), E 61/2’de 𐰇𐰺𐰽𐰸 *k(i)s(i)* şeklinde Yenisey Yazıtlarında /s/ sesini karşılamak için kullanılan 𐰇 imi ile yazılmıştır (Aydın 2015: 132). Eski Türk alfabeli yazıtlarda /s/ ünsüzü genellikle s<sup>2</sup> imiyle yazılmıştır.<sup>2</sup>

Hem Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtlarında hem de Yenisey Yazıtlarında çoğu zaman *kisi* ‘eş, zevce’ sözcüğüyle aynı şekilde yazılan *kişi* ‘insan’ sözcüğü de geçmektedir. *Kişi* ‘insan’ sözcüğünün Orhon Yazıtlarında da hem s<sup>2</sup> imiyle 𐰇𐰺𐰽𐰸 (T 10) şeklinde (Aydın 2012: 108), hem de ş imiyle 𐰇𐰺𐰽𐰸 (BK D 28) şeklinde yazıldığı görülmektedir (Aydın 2012: 90).

Eski Türk alfabesiyle kitap biçiminde yazılmış olan Irk Bitig’te /s/ ünsüzü için ayrı bir harf bulunmaz. Art ve ön /s/ harfleri aynı zamanda /ş/ sesini karşılamak için de kullanılmıştır (Tekin 2013: 16). Eserde *Oyma er oğlanın kisisin tutuğ urupan oş iç oygahı barmış. Oğln kisisin utuzmaduk, yana tokuz on boş*

<sup>2</sup> s / ş meselesiyle ilgili ayrıca bkz. Caferoğlu 1945, Tenişev 1971, Buran 2007, Yılmaz 2021.

*kony utmiş* ibaresi Tekin tarafından ‘(Bir) sakatatçı çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş. (Yarıшта) çocuklarını (ve) karısını kaybetmemiş, üstelik doksan koyun kazanmış.’ şeklinde tercüme edilmiş ve *kisi* sözcüğü ‘zevce’ olarak anlamlandırılmıştır (2013: 30). Bağlama bakıldığında *kisi* sözcüğünün anlamının ‘insan’ değil, ‘zevce’ olduğu açıktır. *Kisi* ve *kişi* sözcüklerinin aynı şekilde yazılmış olması imlâya dair bir husustur.

Uygur harfli metinlerde de *𐰽* /s/ ve *𐰽* /ş/ ünsüzlerinin birbirleri yerine kullanılabilmesi sebebiyle *kisi* ‘zevce’ sözcüğü kimi zaman /s/ ile kimi zaman /ş/ ile yazılmıştır. Sözcük, TTT I 154’te *Ogluñ kisiñ ülüglüg ol* ‘Oğlun, eşin mutludurlar’ şeklinde geçmektedir (Bang ve Gabain 1929: 13). Yine Eski Uygurcada *ol y(e)me sını erniñ [ra]gagayını atlıg kisisi türk yigit erti* ‘O Séna (isimli) adamın Rāgagāyini adında genç (ve) güzel (bir) karısı vardı’ (Elmalı 2009: 36) ve *kisim arıga otuz yaşar* ‘Karım Arıga otuz yaşındadır’ (Zieme 1982: 264) gibi örneklerde de sözcük ‘eş, zevce’ anlamındadır. Özellikle Zieme tarafından yayımlanan aile sicilinde *kisim* ‘zevcem’ sözcüğünün geçmesi dikkat çekicidir.

Brahmi ve Tibet harfli Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ise *kisi* ‘zevce’ sözcüğü tanıklanmazken *kişi* ‘insan’ sözcüğü geçmektedir (Gabain 1954, Maue 1996, Maue 2015).

Karahanlı Türkçesi devrinde Arap alfabesiyle eserler verilmeye başlanmıştır. Karahanlı devri eserlerinden Kutadgu Bilig’teki *kimiñ boldı erse ogul kız kisi/ negü teg kelir ol kişiniñ usı* ‘bir kimsenin karısı ve oğlu-kızı varsa, o kişi nasıl rahat uyuyabilir’ (Arat 1947: 134) beyitinde hem *kisi* ‘kadın, karı’ sözcüğü hem de *kişi* ‘insan, adam, kimse’ sözcüğü geçmektedir. *Kisi* sözcüğü Kutadgu Bilig’te bu beyit haricinde 10 yerde daha geçmektedir.<sup>3</sup> Kutadgu Bilig’in Arap harfli nüshaları olan Fergana ve Kahire nüshalarında *kisi* ‘zevce’ sözcüğü *sin* (س) ile, *kişi* ‘insan’ sözcüğü ise *şın* (ش) ile yazılmıştır. Eğer *kişi* ‘insan’ sözcüğü ‘zevce’ anlamını da içinde barındıran çok anlamlı bir sözcük olsaydı, /s/ ve /ş/ seslerini ayrı harflerle gösteren Arap harfli metinlerde de sözcüğün *şın* (ش) ile yazılması beklenirdi.

Dîvânü Lugâti’t-Türk’te ise sözcük hem *kis* ~ *kisi* hem de *kişi* şekillerinde geçer (Atalay 1986: 335; Dankoff ve Kelly 1985: 107; Ercilasun ve Akkoyunlu 2015: 723; Kaçalın 2019: 271). Kaşgarlı Mahmut ‘zevce’ anlamındaki *kişi* sözcüğünü Yağma yöresinde duyduğunu belirterek *ol kişi aldı mu* ‘O evlendi mi?’ örneğini vermiştir (Dankoff ve Kelly 1984: 266; Kaçalın 2019: 271).

*Kisi* ‘eş, zevce’ sözcüğü Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde ise tanıklanmazken *kişi* ‘insan’ sözcüğü ise Türkçenin tüm tarihî dönemlerinde görülmektedir.

### 3. Çağdaş Türk dillerinde *kisi* ve *kişi*

Taranan çağdaş Türk dilleri sözlüklerinde *kisi* ve *kişi* sözcüklerinin durumu şu şekildedir:

**YTü.:** **BTü.:** TTü. *kişi* ‘kişi’ (TS), *kişi* ‘insan, adam, kimse; erkek; sahip’ (TarSöz. IV), halk ağzında ‘evine erkeği, koca; yabancı erkek’ (DS VIII), *kişi* ‘erkek, koca; mec. mert (Az.), cesur’, *kişi* ‘kişi; koca; yabancı’ (Trkm.), *kişi* ‘kişi, insan’ (Gag.); **DTü.:** *kişi* ‘kişi, insan; yabancı erkek’ (Özb.), *kişi* ‘kişi, insan; erkek; yabancı’ (YUyg.), *kisi* ‘kişi, insan’ (SUyg.); **KTü.:** *kisi* ‘kişi, insan’ (Kzk.), *kisi* ‘kişi; yabancı’ (Kkp.), *kişi* ‘kişi, insan; erkek; yabancı’ (Kırg.), *kişi* ‘kişi, insan; yabancı’ (Tat.), *kisi* ‘kişi, insan; yabancı’ (Nog.), *gişi* ‘kişi, insan; erkek, adam’ (Kmk.), *kişi* ‘kişi, insan; erkek, adam; herhangi biri; yabancı’ (KrçBlk.), *kişi* ‘kişi, insan’ (KrmTat.), *kisi* ‘kişi, insan; erkek, adam; koca’ (KaraH.), *kişi* ‘kişi, insan; erkek, adam; herhangi biri; her bir’ (KaraT., KaraK.); **KDTü.:** *kizi* ‘kişi, insan’ (Hak.), *kiji* ‘kişi, insan’ (Tuv.), *kiji* ‘kişi,

<sup>3</sup> Sözcüğün nüshalara göre beyitlerdeki durumu için bkz. Kaya 2020: 43.

insan' (Alt.), *kiji* 'kişi, insan' (Şor); **Sal.:** *kiç, kiçi, kiş, kişi*, 'kişi, insan'; **Hal.:** *kissi* 'eş, zevce' (Hal., HalFolk.), *kişi* 'kadın' (Hal., HalLex.); **Yak.:** *kihi* 'kişi, insan; herhangi biri'; **Çuv.:** - .

#### 4. Toplum dilbilimi açısından *kişi* 'insan' = erkek yanlılığı

*Kişi* 'kişi, insan' sözcüğü bugünkü Türk dillerinin pek çoğunda hâlâ yaşamaktadır. Azerbaycan Türkçesi, Türkmençe, Özbekçe, Yeni Uygur Türkçesi, Kırgızca, Kumukça, Karaçay-Balkarca ve Karaimcede ise sözcük aynı zamanda anlam daralmasına uğramış şekilde 'erkek; koca' anlamlarında da kullanılmaktadır. Bu sözcüğün Karaimcenin Haliç diyalektinde, Kazakça ve Karakalpakça da /s/ ile *kisi* şeklinde geçmesinin sebebi ise bu dillerde /ş/ foneminin /s/'ye değişmesidir.

Tıpkı *kişi* 'insan' sözcüğünde olduğu gibi sözcük anlamı herhangi bir cinsiyet belirtmeksizin genellikle insanlara atıfta bulunan terimler *kadından* çok *erkek* olarak anlaşılmaktadır. Bugün pek çok farklı dilde de *kişi* anlamındaki sözcük aynı zamanda *erkek* anlamında da kullanılmaktadır. Örneğin; İngilizce *man* sözcüğü hem 'kişi' hem de 'erkek' anlamlarına gelmektedir. Aynı şekilde Fransızca *homme* sözcüğü de 'kişi' ve 'erkek' anlamlarında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde de *adam* (<Arapça *âdem*) sözcüğü 'insan; erkek kişi; eş, koca' anlamlarında kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi erkeklerden genel terimlerle birey, kişi vb. bahsedilmesi pek çok dilde olan bir özelliktir. Silviera (1980) bu duruma "erkek= insan yanlılığı" adını vermiştir. Hamilton (1991) da üniversite öğrencilerini denek olarak kullandığı bir dizi çalışmasında *kişi* gibi cinsiyetten bağımsız bir terimin zihinde kadından çok erkeği çağrıştırdığını ortaya koymuştur. Braun, Türkiye Türkçesi üzerine yaptığı çalışmalarda *kişi* ve buna benzer sözcüklerde erkek cinsiyetine olan eğilimin, bağlamdaki cinsiyet eğilimlerinden kaynaklanmadığını tespit etmiştir (2021: 211). Bu nedenle Eski Türkçe *kişi* 'insan' sözcüğünün aynı zamanda 'zevce' anlamında kullanılmış olması pek mümkün görünmemektedir.

#### 5. Sonuç

Hem eski Türk alfabesinde hem de eski Uygur yazısında /s/ ve /ş/ harfleri birbirleri yerine kullanılmıştır. Bu durum eski Türk yazıtlarından itibaren tanıklanan *kisi* 'zevce' ve *kişi* 'insan' sözcüklerinin birbirleriyle karıştırılmasına yol açmaktadır. Bu sözcükler, kimi araştırmacılar tarafından iki ayrı sözcük olarak ele alınırken kimi araştırmacılar ise bu sözcüklerin çok anlamlı tek bir sözcük olduğunu savunmuşlardır.

Bu çalışmada elde edilen bulguları özetleyerek şu sonuçlara ulaşabiliriz.

1. Kaya (2020:22)'nin da belirttiği gibi Kutadgu Bilig'in Arap harfli nüshalarında *kisi* 'eş, zevce' sözcüğünün açıkça *sin* ile yazılmışken *kişi* 'insan' sözcüğü ise *şın* ile yazılmıştır.
2. Çağdaş Türk dilleri içerisinde eskicil öğeleri en fazla barındıran dillerden biri olan Halaççada *kisi* 'zevce' sözcüğü, *kissi* 'eş, zevce' (Hal. 153b, HalFolk. 57), *kişi* 'kadın' (Hal. 153b, HalLex. 297b)<sup>4</sup> biçimlerinde bugün hâlâ yaşamaktadır.
3. Erkeklerden genel terimlerle birey, kişi vb. bahsedilmesi pek çok dilde olan bir özelliktir. Yapılan araştırmalar da bu sözcüklerin insan zihninde eril çağrışımlar yaptığını göstermektedir. Bugün pek çok çağdaş Türk dilinde *kişi* sözcüğü aynı zamanda 'erkek' ve 'koca' anlamlarına da gelmektedir. Bu durum

<sup>4</sup> Li, *Türk Dillerinde Akrabalık Adları* adlı çalışmasında *kisi* başlığı altında Manisa ağzından *kişi* 'karı' sözcüğüne de yer vermiş ve Derleme Sözlüğünde geçmeyen bu sözcük hakkında Prof. Dr. Talat Tekin'den bilgi aldığını belirtmiştir (1999:249).

da Eski Türkçe *kişi* ‘insan’ sözcüğünün aynı zamanda ‘zevce’ anlamında kullanılmış olmasının pek mümkün olmadığını ortaya koymaktadır.

4. Eski Türkçe devrinden itibaren iki ayrı sözcük olarak düşünülmesi gereken *kisi* ve *kişi* sözcüklerinden *kişi* sözcüğü -pek çok Türk dilinde anlam alanına eril anlamlar da katarak- Çuvaşça haricindeki tüm Türk dillerinde görülürken *kisi* sözcüğü ise Halaççada yaşamaktadır.

### Kısaltmalar

Alt.= Altayca; Az.= Azerbaycan Türkçesi; BK= Bilge Kağan Yazıtı; BTü.= Batı Türkçesi; Bşk.= Başkurtça; Çuv.= Çuvaşça; D= Doğu; DTü.= Doğu Türkçesi; E= Yenisey Yazıtları; Gag.= Gagauzca; Hal.= Halaçça; Hak.= Hakaşça; Kara.= Karayca (Karaimce); KaraH.= Karaimcenin Haliç-Lutsk Diyalakti; KaraK.= Karaimcenin Kırım Diyalakti; KaraT.= Karaimcenin Troki Diyalakti; KÇ= Küli Çor Yazıtı; KDTü.= Kuzeydoğu Türkçesi; Kırg.= Kırgızca; Kklp.= Karakalpakça; Kmk.= Kumukça; KrçBalk.= Karaçay – Balkarca; KrmTat.= Kırım Tatarcası; KTü.= Kuzey Türkçesi; Kzk.= Kazakça; Nog.= Nogayca; Özb.= Özbekçe; Sal.= Salarca; SUyg.= Sarı Uygurca; Şor= Şorca; T= Tonyukuk Yazıtı; Tat.= Tatarca; Tkm.= Türkmençe; TTü.= Türkiye Türkçesi; Tuv.= Tuvaca; Yak.= Yakutça; YTü.= Yeni Türkçe; YUyg.= Yeni Uygurca.

### Eser Kısaltmaları ve Kaynakça

- Alt.: Baskakov, N. A. ve Toşçakova T. M. (1947). *Oyrotsko-russkiy slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey.
- Amancolov, A. S. (1970). “K voprosu o sootvetstviı s / t v drevnetjurkskix dialektax”, *Issledovaniya po uygurskomu yazıku* (Edt. A. T. Kaydarov, G. Sadvakasov, T. Talıpov). vol.2, Alma-Ata: Kazak SSR Nauka, 167-169.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig. Metin*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi I-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi - Endeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları. Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongı, Küli Çor*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Az.: Azizbekov, H. A. (1965). *Azerbaydjansko-russkiy slovar'*. Bakü: Azerbaycanskoe Gosudarstvennoe İzdatel'stvo.
- Bang, W. (1925). “Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut. Zweiter Brief: Uzunonlug-die Krone der Schöpfung”. *Ungarische Jahrbücher*. 8/37: 231-251.
- Braun, F. (2021). “Türk Dil Yapısında Cinsiyet”. (çev. Beyza Yüce). *Dil Araştırmaları*,15/28: 199-215.
- Buran, A. (2007). Türkçede ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında S/Ş Meselesi, *Electronic Turkish Studies*, 2/2: 121-127.
- Caferoğlu, A. (1975). Eski Türkçe Devrinde s/ş Çelişmesi Üzerine, *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 405-408.
- Çuv.: Skvortsov, M. İ. ve Skvortsova A. V. (2003). *Çıvaşla-Vırışla tata Vırışla-Çıvaşla Slovar'/ Çuvaşsko-russkiy i Russko-çuvaşski*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- Dankoff R. ve Kelly J. (1982-1985). *Mahmūd al-Kāşyārī Compendium of The Turkic Dialects (Divānu Luyāt at-Turk)* I-III. Duxbury, Mass.: Harvard University.
- DTS: Nadalyayev V. M. vd. (1969). *Drevnetjurkskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- DS VIII: Derleme Sözlüğü VIII (1975). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Elmalı, M. (2009), *Dařakarmapathaavadānamālā, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım*. Danışman: Doç. Dr. Mesut şen, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- EDPT: Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvānu Lugāti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (2004) *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- ESTJa V: Levitskaya, L. S., Dibo A., Rassadin V. İ. (1997). *Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- Gabain, A. v. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII: Texte in Brāhmīschrift*. Berlin: Akademie Verlag.
- Gabain, A. v. (1973). *Das Leben im Uigurischen Königreich von Qoço (850-1250)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gabain, A. v. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gag.: Baskakov, N. A. (1973). *Gagauzsko-russko-moldavskiy slovar'*. Moskva: Akademija Nauk SSSR.
- Hak.: Baskakov, N. A. ve İnkijekova-Grekul A. İ. (1953). *Hakassko-russkiy slovar'*. Moskva: Ministerstvo Kul'turu SSR.
- Hal.: Doerfer G. ve TEZCAN S. (1980). *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HalLex.: Doerfer G. (1987). *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- HalFolk.: Doerfer G. ve Tezcan S. (1994). *Folklore-Texte der Chaladsch*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Hamilton, M. C. (1991). “Masculine Bias in the Attribution of Personhood: People=Male, Male=People”. *Psychology of Women Quarterly*, 15, 393-402.
- Kaçalin, M. S. (2019). *Divanu Lûgat-it Türk*. (Yayın Haz.: Mehmet Ölmez). İstanbul: Kabaıcı.
- Kara.: Baskakov, N. A., Zayançkowskiy A., şapşal S. M. (1974). *Karaimsko-russko-pol'skiy slovar'*. Moskva: İzdatel'stvo Russkiy Yazık.
- Kaya, C. (2020). ‘Köktürkçede İsi/İşi ~ Kisi/Kişi Üzerine’. *Belgü*, 5.: 19-26.
- Kırg.: Yudahin, K. K. (1965). *Kirgizsko-russkiy slovar'*. Moskva: İzdatel'stvo “Sovetskaya Entsiklopediya”.
- Kklp.: Baskakov, N. A. (1958). *Karakalpaksko-russkiy slovar'*. Moskva: Akademija Nauk Uzbekskoy SSR.
- Kmk.: Bammatov, Z. Z. (1969). *Kumksko-russkiy slovar'*. Moskva: İzdatel'stvo Sovyetskaya Entsiklopediya.
- KrçBlk.: Tenişev, E. R., Goçiyaeva S. A., Süyünçev H. İ. (1989). *Karaçay-Malkar-Orus Sözlük*, Moskva: Russkiy Yazık.
- KrmTat.: Asanov, ř. A., Garkavets A. N., Useinov S. M. (1988). *Krimskotatarsko-russkiy slovar'*. Kiev: Radyanska şkola.
- Kzk.: Mahmudov, H. ve Musabaev G. (1954). *Kazahsko-russkiy slovar'*. Alma-Ata: Izvestija Akademii Nauk Kazahskoj SSR.
- Li, Y. S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabahk Adları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Malov, S. Y. (1952). *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, teksti i perevodi.*, Moskva- Leningrad: Izd. Akademii Nauk SSSR.
- Maue, D. (1996). *Alttürkische Handschriften. Teil 1: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schriften*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.



- Maue, D. (2015). *Alttürkische Handschriften. Teil 19: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift. Teil 2.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Nog.: Baskakov, N. A. (1963). *Nogaysko-russkiy slovar'*. Moskva: İnostrannyi Em Natsional'nyı So'zliklerinin Gasudarstvennyı İzdatel'stvosı.
- Özb.: Borovkov, A. K. (1959). *Uzbeksko-russkiy slovar'*. Moskva: Akademija Nauk Uzbekskoy SSR.
- Radloff, V. V. (1897). *Die AltTürkischen Inschriften Der Mongolei, Neue Folge, (Nebst Einer Abhabdlung von W. Barthold: Die Historische Bedrutung der AltTurkischen Inschriften).* St-Petersburg: Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Ramstedt, G. J. (1957). *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft.* Helsinki: Suomalaisugrilainen Seura.
- Sal.: Tenişev, E. R. (1976). *Stroy salarskogo yazıka.* Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Silveria, J. (1980). “Generic masculine words and thinking”. *The voices and words of women and men* (Edt. Cheris Kramarae). Oxford: Pergamon Press, 165-178.
- SUyg.: Malov, S. Y. (1957). *Yazık jyoltıh Uygurov: Slovar' i grammatika.* Alma-Ata: Akademiya Nauk Kazahskoy SSR.
- TarSöz. IV: XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tamıklarıyla Tarama Sözlüğü IV* (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tat.: Golovkina, O. V. (1966). *Tatarsko-russkiy slovar'*. Moskva: Sovyetskaya Enciklopediya.
- TDES: Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.* 2. bs., Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Trkm.: Baskakov, N. A. (1968). *Turkmensko-russkiy slovar'*. Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- TS: Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TTT I: Bang, W. ve Gabain A. v. (1929). *Türkische Turfan-Texte I.* Berlin: Akademie der Wissenschaften.
- Şor: Kurpeşko-Tannageşeva, N. N. ve Apon'kin, F. Y. (1993). *Şorsko-russkiy i Russko-şorskiy Slovar'.* Kemerovo: Kemerovskoye knijnoye izdatel'stvo.
- Tekin, T. (1966). “Bir “runik” harfin fonetik değeri hakkında”. *Reşid Rahmeti Arat için.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 19, 412-417.
- Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic.* Bloomington: Indiana University.
- Tekin, T. (1986). Zetacism and Sigmaticism: Main Pillars of the Altaic Theory, *Central Asiatic Journal*, 30(1/2): 141-160.
- Tekin, T. (2013). *Irk Bitig. Eski Uygurca Fal Kitabı.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2001). ‘Eski Türkçede Toharca Unsurlar’. *İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler.* İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tenişev, E. R. (1971). “Pereboj s/ş v tjurkskix runičeskix pamjatnikax”. *Struktura i Istorija Jazykov* (Edt. Edvard Vladimiroviç Sevortyan). Moskva: Nauka, 289-295.
- Tenişev, E. R. (2001). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov. Leksika, T 4, Moskva: Nauka.*
- Thomsen, V. L. P. (1896). *Inscriptions de l'Orkhon Déchiffrées.* Helsingfors: Imprimerie de la Société de Littérature Finnoise.
- TKBS: Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Etimolojik Sözlük Denemesi.* c. I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuv.: Tenişev, E. R. (1968). *Tuvinsko-russkiy slovar'*. Moskva: İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- VEWT: Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen.* Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.

- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag.
- Yak.: Sleptsov, P. A. (1972). *Yakutsko-russkiy slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Yılmaz, K. (2021). “Orhun Yazıtlarında Ő'nin Yazımı Meselesi”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 5/1: 65-76.
- YUyg.: Nadjip, E. N. (1968). *Uygursko-russkiy slovar'*. Moskova: Izdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Zieme P. (1982). “Ein uigurisches Familienregister aus Turfan”. *Altorientalische Forschungen*, 9: 263-267.
- Zieme, P. (1987). “Some Remarks On Old Turkish Wor For Wife”. *TDAY-Belleten*, 35: 305-309.